

ԽՆԿՑՆԵՐ.

Կարսից զէպի արեւելա-հարաւ, 35—40 վերստ հեռաւորութեամբ գտնուած են այժմեան ԵՒԼՆՔԻՍԻՍ, իսկ հետագոյն Բոջիւնք կամ Բոժիւնից մեծաւայտանները, ուր յաճախուած են, բայցի ուխտաւորներէից, տեղական ծծումբի և երկաթի հանքային նրբորով ոգտուելու ցանկացող անձեր զգաւորապէս Ալէքսանդրապոլ և Կարս քաղաքներէից. դա զեղեցիկ և յարմարաւոր ամառանոց է:

Վանքերը գտնուած են տեղեկախոր ձորի մէջ, սեղապած ժայռերի բարձրուիքների հետ, որոնց (ժայռերի) ստորոտը լցնող ու քարելով անցնում է Տիգրոսու առուակը, որ թափում է Եռադունա լիւրան միւսապատ բարձրուիքներից և բաւական սառն է, համեղ ու առողջարար: Այս տեղ բնութիւնը շատ գեղեցիկ է:

Էրնզ վանքերը, որ իրենց հրաշակերաւ, կալ ու մարտը շինութիւններով զարմանալի նոր կամ թարմ են մնացել, կարծես իսպառ գերծ ժամանակի և անբոյզ մեռչերի կործանմունքից, բազմած են երեք տարրեր ժայռեղէն թերաղբիւնների հարթ մակերեսայիններին. զբնաւոր լիզուտակ ժայռեր են, որ նեղ և սեղմուած ձորի ձախակողմեան լանջի հետ ձգուած են զէպի ստոր, գետակի եզրը, իրենց բնական ամբարձեան վերայ հայտ աշխարհի հրաշակերաւ մեծաւայտանները պահելու:

Վանքերը շինուած են Ժ—ԺԳ զարերում:

Առաջին մեծաւայտանը՝ որին ժողովուրդն աւանդութեամբ Ս. Կարապետ է կոչում, իւր սնով ու նարտաբաղեռութեամբ բաւական տարրերում է մնացեալներից: Թէև յայտնի չէ հիմնադրութեան ժամանակը, բայց հաւանական է բոլորից հնագոյնը համարել, թերևս Տիգրոս Ս. նրբորգութեան վանքի և Մրէնու Կաթուղիկէին ժամանակակից՝ Ը. և Թ. զարերի գործ. թէև տեղ տեղ երեացող կիսաեղծ և դժուար վերծանելի արևանները ցոյց են տալիս միմիայն 1006—6 թուականները՝ Անանիայի Արշարունեաց և Հիբաիայ եպիսկոպոսութեան և հայոց Դադիկի թագաւորութեան ժամանակ:

Հինութեան ոճը բաւական պարզ է, 30 անկիւնների բաժանում, որոնք եկեղեցուն խաչանէ կերպարանք են ապիս' թէ ներքուստ և թէ արտաքուստ: Դմբէթը՝ Ս. Սարգսի նման խոռոչաւոր է, սակայն զուրկ գեղարուեստից. զարարուն սրկների վերին խոյանները միայն նախշուած են՝ մի անդ առիւծի, մի այլ տեղ՝ ծաղկան քանդակներով. կաթուղիկէի (վեղարի) ներքին, բոլորի մասը, բաժանուած է ութ անկիւնների, որոնց կամարների տակ շարուած են նեղակ պատուհանները:

Եկեղեցու երեք կողմերի որմերն ևս տեղ-տեղ պարունակում են մաշկաւոր և եղծուած համառուտակի յիշատակարաններ, որոնք թեթեւ կարեւոր նշանակութիւն ունենան պատմական գէպքերի ու անցքերի նկատմամբ. ի գէպ՝ պէտք է յիշել, որ մեր վանքերի ու շէնքերի արձաններից շատ քչերն են մեզ տեսն այն՝ ինչ որ պարուած են հնախոյզն ու քանատէրը...

Երեք մուտքերից մէկի՝ արեւմտեան դռան նախադիւր գրոշմուած է Սարգսի հետեւալ տողերը՝ Այս դռան ճեւան է և արդարք մասնեն ընդ սառ:

Հարաւային պատի արձանը, 1006 թ. գրուած՝ ևս արդէն ընդօրինակելի էի, որ և հրատարակուած է իմ «Նանապոհոյճական» նկարագ. գրքոյի մէջ (Վննեակի 1885 թ.) և է. Ալիշանի «Նարարատում. իսկ այժմ» նոյն որմի աջ կամ արեւելեան կողմում, փոքրիկ նկուղի կամարի քարեղէն շարուածքի հետ, նկատելով մի քանի տաւեր, հետաւոր մասը բաց արի և դասյ 4՝ տեղ պարզ ու մաքուր քանդակուն արձան, որը սակայն վերեւում յիշած արձանազրութեան շարունակութիւնը լինելով՝ ամբողջացնել անհնարին է, որովհետեւ այդ շարս տողանի արձանն անցնելով եկեղեցու հարաւային որմի ամբողջութեամբ՝ ծածկուած կամ ընդմիջուած է Ս. Եսաւածածին եկեղեցու և սրան կից՝ նկուղի կամարով: Դա կարգացուած է այսպէս՝ «Աշոտ և Տեկնոյ տանուսեանք իւրեանց ոգւով կարեալ են

«Աւուրս առաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Աստուածապա

«Դազկա Հահանդարի և որդւոյ իւրոյ տեսան Աշոտի և ես Դազկի որդի»

«Առաւստ լիցի այս եղիցի»:

Եւերդը կամ անտեղի համարելով առաջ քերել այստեղ այն արձանազրութիւնները, որոնք արդէն լոյս ընծայուած են կամ իմ կամ այլոց աշխատութեամբ, շատանում եմ առաջ քերելով այն յիշատակազրութիւնները՝ որոնք տակաւին չեն ընդօրինակուած և կարգացուած: Սուրբ Գարագեոսի մաթ անկեան վերին մասում, քանդակուն գունդիկի ներքե փորագրուած է 11 տեղ, որ իսպառ փչրուած և տեղ տեղ գրէթէ միանգամայն անվերծանելի է:

† Յանուն Այ... նեղե յն այդին
 Որ Մարտի(բառի) այդի այլ ուր ուր
 հաշի... և ետու սուրբ եկեղեց(ւոյ).....ի մեան Ածա
 պատիւ Տն. Անանիայի առաջնորդ
 հրամանաւ բարեպաշտ և Ածա(սէր) Թագուհոյ Կաթարնիդէ
սուրբ ուխտս 'ի Թագաւորութեանն Դագիւ Հանայնչահի
 ի. Նե՛՛, Թուականիս 'ի յիշատակ հոգոյ իմոյ զբարեկենդանին
 զուրբաթն և յամենայն եկեղեցիս տայ իմ անուն կատարել
 Արդ՝ եթէ որ աւաարաց հակառակ կա և զայն այդին յայտ եկե-
 ղեցոյս աւաարա
 ցուցանէ 'ի մեծաց կամ 'ի փոքունց նզովեալ լիցի յԱյ և յամե-
 նայն սրբոց և Յ
 ուղայի անիծ (իցն) պարտական եղեցի հաստատուն է կա-
 մարն Այ.

Ըստ երեսմիին՝ այս եկեղեցին եթէ ոչ հիմնարկել, գէթ աւարտել կամ
 վերանորոգել է Կաթարնիդէ հայոց բարեպաշտ Թագուհին Անայ Տիրա-
 մուր կամ Դաթադիդէ եկեղեցու հետ, որի հիմնարկութիւնն սկսեց
 Մմրաթ Տիրեղբարեպաշտ և աւարտեց իւր հարսը՝ Կաթարնիդէն։

Որպէս եկեղեցի՝ Ս. Կարապետը այժմ միայն զարգարունց և
 Աստուածային տաճարի վերափոխունց—վանական արդիւնքով գեղե-
 ցիկ խաչկալ գրուեցաւ և մաքրուելով՝ զարաւոր լուսթիւնից յետոյ,
 լուսւմ է աստուածապաշտութեան ձայնը։

Ունայն իրենեով ազգերուած՝ հարազատ, Բազրասունի՝ Թագա-
 կիրների վերջին կայծն ևս չիջուցանելու պատճառ ու գրեթէ հեղի-
 նակ զարնող՝ Վեստն-Սարգիսը, նախ քան անարդ մահով մեռնիլը,
 ինչպէս վկայում է Սամուէլ Անեցին՝ կանգնել է ապիս այստեղ Ս.
 Սարգիս գեղեցիկայարմար տաճարը՝ Մեծապատիւ Վեստն Սարգիս—
 գրում է նա—գլինի բազում շինուածոց, բերդից և եկեղեցեաց, զհրա-
 շայի զվանս գիծկանս շինեաց, պայծառ պոսկաւ զարգարեալ զբաւա-
 րանն, որ է Ս. Սարգիս։

Կառուցանելով Ս. Աստուածածնից անկի Տոխ և զարգարուն եկե-
 ղեցի, զուցէ Վեստն Սարգիս կամեցել է նսեմացնել նա և Դագիկայ ու
 նրա տաճարալէն Թագուհու աստուածապաշտական զգացմանց փոխու-
 թիւնը. չաշտփնի կացուցանել իւր ոյժն ու կարող զօրութիւնը ըստ
 նրաթականին...

Թէև եկեղեցու արևանները այս մասին լուսւմ են և յայտնապէս
 չեն վկայում հիմնարկող ամբարշտ նախաբարին և շինութեան ժա-
 մանակը, բայց նա երևում է մի տեղ, 'ի միջի այլոց, որպէս Հոսոմ
 Թագաւորներից սիրուած ու Անթիպատ Կաթարնիդէան պատիւ ըս-
 տացած՝ Վեստ և Դուի արեւելից, որի հրամանով էղզու Ապլ Հոստան և

Խառապան ապիտ են իրենց նրախի ձորը ւարկեալ իգին (այգին) նուէր Ս. Սարգսին. այնուհետեւ այդ Թագաւորութեան բոլորացոյ հրէշն աներեւութանում և կարծես ամօթահար ծածկւում է իւր փառաշէն տաճարի յիշատակարանների մէջ անգամ.— Գէոր է նկատել որ ըստ ժամանակակից սովորութեան՝ չինել տալով Ս. Սարգսի խորանը, Վեսան Սարգիս տաճանին ոչ ինչ էիզ, դրամ կամ աշխատութիւն էլ չէր վասնել, բաւական էր միայն իւր ցանկութիւնն ու հրամանն և ահա սարուկների շրտիկըք կը կազմէր այն բերդերն ու սրբավայրերը, որոնց շինողը հանդիսանալու փառքը պիտի ժողանդէր նա:

Ս. Սարգիսը գրուած է Ս. Գարապետի հանդէպ, արեւելեան ձորակի կողմից մի կիսուկը որմ միացնում է նրանց, ուր տափախի լանդուս կայ 1208 Թուով այն քանդակուն քարը՝ որ հովանաւորում է Գեղարք քաղաքում դանդաւան տանջանքներով նահապետուած՝ Տէր Աւագի յիշմանը:

Ս. Սարգիսը չինուած է նոյնպէս դեղնադոյն հրաբխային, փափուկ քարից. նուրբ և ընտիր քանդակներով ու հաղուսագիւտ սեւով կամ նարնգապատութեամբ, բոլորչի ցփոյի հետ, որ նոյնպէս կիսաբոլոր է ընդհանափով ու երկէշներով նօխացւում է բարձրանում են դէպի վեր, եկեղեցին ըստ անկիւնների բաժանող՝ երկշերտեան ձողերը, ներքին ու վերին մասերի քանդակուն խոյակներով. խաբիսիներին յիշուած են բազմաձայ կամարները, եկեղեցու բոլորչի տանիքն ու համանման անկիւնաւոր կաթողիկէն, որ նօխացւում է եռանկիւնաձև խոռոչներով ու միում է տափախի բաւական անագարդ գրութեամբ:

Դրսից՝ հարուստ է ընտիր—քանդակուած արձաններով, սրունցից մէկը մենք տեսնը արդէն. երկնորդ փորագրուած է ներան կից, երկնորդ կամարի ներքև ՌԷ. (1221) Թուականով, որ յիշում է Խաչատ ձերեանցի նուիրարքութիւնը եկեղեցուն. որտ ներքև ՌԲ. (1168) Թուականով, որ պատմում է վերստին նորոգման մասին մի ինչ որ Գոգոսի մեռը և պատուիրում է վախճանող միարանների համար անխափան ժամ և պատարագ անել: Այս կամարին կից՝ միւս կամարի տակ, ՌԳ. (1211) Թուին Մեծն Ջաքարիայի արձանն է որ պատմում է Թէ գինու զորութեամբ ազատել է տուր ուխտը և ընծայել է նրան այգիներ և գիւղ իրեն յիշատակ:

Սրա ներքև ՌԷ. (1221) Թուականով Քափիկի որդի՝ մուշայից գրուած, որ նուիրում է մի այգի:

Անցնելով Կոստային կողմից՝ հարաւ, դառն նախաին, կամարի ներքև կարգացւում է Անցի Սամուէլ նրեցի (այտնի պատմագիր) Թոս Արքաւամ նրեցու արձանը, որով նուիրում է Վանքին աներ և կրպակներ. դա գրուած է ՌԶԲ. (1233) Թուականին:

Սրան կից՝ կամարի ներքև, դէպի արևելք Թերւոյ քանդակուած

է 82թ. (1240) Թուականով Բաճաւորի և իւր ճգա տիկնոջ յիշատակաբանք, որով նուիրել են նրանք Թանգազին այգիներ Մրենում: Արեւելեան կողմում Ս. Մարգրիտ ունին յիշատակարան շուկի, զոյգ քանդակներ կան միայն հիւսիսային խաչի, որ գրուած է գրեթէ վանքին կից, այժմեան կաթողներին կամ յիշատակարանների նման, հարաւային և ո. Մարգրիտ հիւսիսային կողմի կամարի տակ, որնք սակայն մի ժամանակ ծածկուած էին. առանձին որմով: Ս. Մարգրիտ արձանը, որ գրուած է՝ 897. (1214) Թուին, իմ ընդօրինակութեամբ զետեղուած է նայր Այրիւանի «Այրարատի» մէջ. իսկ նրա հանդէպ, խաչարձանի հակառակը հետեւեալն է, որ ցարդ չէ որինակուած՝ «Ս. Անուամբ Փրկչին մերոյ Քի եղև վերտօին նորագումն վանացս 'ի ձեռն Ամատեր բարեպաշտ Թաղաւորին Ջառննշահի որդո Ջաջարիայի: Ի Թուականութեանս հառչ. ի 896. (1216) 'ի հայրութիւնս Յովհաննիսի, կամ եղև ամենայն եղբարցս և չինեցաք որ անխափան լինի, այդի մի 'ի ծածկին ձիկանին: Բ. աւր ժամ Մարգարեին: Բ. աւր Միխիթարայ այդի մի 'ի Մարմնաթի 'ի փաղանկ տեղն արեթիս: Դ. աւր պատարագ 'ի մարմնաթի վարդիրիցոյ հեղինափալն: Բ. աւր պատարագ 'ի Չոյր Խոչին այգին որ Յովհաննա ավետ և յիշատակ իւր զսեղն Մամին: Դ. աւր պատարագ Մամին: ա. աւր Մամբանին այդի մի Թոեկանն 'ի ծոփին: Բ. աւր պատարագ Թամին...ա: Բ. աւր պատարագ Մարգրիտ Գարչկանց որ երեա 'ի Քարիննակնէն Ժ. բեռ ինտեղ ամենայն սեղանէ անախատացն վանացս հասցիք է եռ կիրակոս որ էտա զգալուանց լեռն 'ի Սր ուխանին Խծկանից ով ակն բանայ: Դ. զանկն ազատ վանացս:

Նոյն խաչարձանի արեւմտեան հակառակն՝ խաչի բարձրում, վեց տող՝

Դ Քանդի է սա սեռ և նշան անապակ Աստուծայ սիրոյն կամ եղև իմ հաւրս եղաւ (?) կանգնել զխաչս 'ի բարեխաւսութիւն ինձ եկեղեցւանիս և Յիսէի որ կանք 'ի Թաղման առաջի Սր Խաչիս 'ի 82 թվա:

Սուրբ Մարգրիտը ներքուստ խաչանկէ է, առանց սեան. ունի 4 հատ պատարագի խորաններ, նոյնքան զաղտնի պահարաններ, վերին յարկում, և մի սեղան, որ այժմ զարդարուած է բաւական ընտիր խաչկալով ու անոթներով:

Ներքոյ եկեղեցին՝ Ս. Աստուածածինն է, այդ անունը կարգացում է Ջաջարիտ սպասաւորի պաշտօնեայ՝ Տիրգրանի 89թ. (1218) Թուականով արձանագրութեան մէջ, որը (Տիրգրանը) և նուիրել է սուրբ ուխտին ձիթահանք և այդի Մոյ և Մարմնաթի մէջ. այդ ժամանակ Խծկունքը եղել է աղանդութաւ և Թափուր յամենայն ընդիցո: Դա կից է Ս. Կարապետին և գրուած է նրա հարաւային կողմում. այդ երկու մենաստանները միանում են միմեանց հեռ մի զոյգ փոքրիկ նկուղներով աջ և ահեակ կողմերից:

Ս. Աստուածածինն անհամեմատ փայլ է ա. Սարգսից և ս. Կարապետից, բայց ըստ բարձրութեան՝ վերջինիս հաւատար, տարբեր սեռով և պարզ՝ քառակուսի դիրքով: Ճիւղութիւնը՝ ըստ երևութիւն՝ աւելի նոր է քան ա. Գարապետը, թերեւ և մնացեալ մենաստանները: Մի տեղ՝ արեւելեան որմի վերայ՝ զբոշմուած է 7 կարգ առուեր, որ անշուշտ ուրիշ արձանագրութեան շարունակութիւն է, որն ինչպէս ցոյց տալիս են սպիտակ՝ կրի՝ հետքերը, զբոշմուած են եղել մի այլ՝ եկեղեցւոյ կից՝ շինութեան, որ ներկայումս իսպառ զոյութիւն չունի: Սհա՛ գա՛՝ Ուշի կա՛

(Մաղ)խաղաղի և զո

..... եա երի յաշխարհ

... իմոց և եկի ի

... զսուրբ քահանայ

(քարեխաւ)ա առ Քս.

(եղի)ցի:

Սուրբ Աստուածածինը պատարագի մի սեղան ունի առանց պահարանի և խորանների: Սրա հարաւային կողմից սկսուած է լեզուան ժայռերի ավանդը, որոնց վերայ և հաստատուած են վանականների կամ միաբանութեան հին և նոր բնակարանները:

Ս. Մանգանեան ընկնում է երեք վանքերի արեւելեան կողմում, լեզուան, ժայռեղէն թերակղզու վերայ, յիշատակուած մեծ մասամբ 1208—1209 թուականներին Դեշուր քաղաքում ամբողջներէի դէմ ձգած ազգային պատերազմի նահատակների անշուք յիշատակներով: Ս. Մանգանեսը բաւական նման է ա. Աստուածածին. նոյնպէս կարմիր, հրաբխային քարից, առանց որ և է արձանագրութեան:

Դանք հինգերորդ վանքին, որ է ա. Լուսուորիշ. սա զբուած է նոյնպէս քարածայուերի վերայ, որոնք իջնում են մինչև Ցիկոսու կամ Խծիօնից առուակը և զանազան ելեկներով միանում են մնացեալ մենաստաններին ժայռոտ տարածութեան հետ, նրանցից բաւական հեռու:

Այս վանքն արտաքինաւ քառակուսի է. մի զանգ և 5 պատուհաններով. դեղնազաւն և կարմիր սքրառաշ քարով. զուրկ ուշադրութեան արժանի քանդակադործութիւնից, նրկու՝ արեւելեան և հիւսիսային պատերը մանում են բաւական ընդարձակ պարսպի յիշմանկում, ուր և հաստատուած կայ 3 սաժէն բարձրութեամբ, 5 սաթիճանների վերայ զբուած, հազուադիւս խաչարձանը: Խաչը քանդակուած է մի քարի վերայ, որի բարձրութիւնն է 3 արշին և ինն վերջով. իսկ լայնութիւնը՝ 1 արշին 13 վերջով. զազարիկ, մանրանկար քանդակով: Զորբորդ սաթիճանի վերայ, միջակ տառերով, ոչ

այնքան կանոնաւոր փոքրագրուած է՝ ձըք երկրպագեք առաջեք վասն Քսի.
Յէր Ած. ողորմեա Բաշաբոս:

Ներսից եկեղեցին ունի մի պատարագի սեղան, առանց խորան.
Ներքի և սեան, զոյգ որմնասիւններով, որոնք միանալով սեղանի բազ-
մաշերտ անկիւնների հետ, պահում են իրենց վերայ վերին կամարնե-
րըն և զմեթի գրեթէ ծուռն ուղիւն ու նեղունն ամբողջապէս:

Գարսպի արեւելեան նակատի խաչերին կից, կայ մի շարք հին,
բայց անկանոն քանդակ.

«Ամինան և Սոսթանէս որ դիտաշես կանգնեցաք յիշեցիք»:

Այս արձանի ներքե շարուած կան 8 առանձին խաչարձաններ
տարբեր նիւթերաւթեամբ, որոնք, ինչպէս վկայում է յիշատակարա-
նը՝ Սիմոնն ու Սոսթանէան են կանգնել իրենց յիշատակի:

Նայն որմի և քարերի շարքում, գէպի հարաւ, քանդակուած են
Նոյնաբի 7 հաա խաչեր միաշափ և միանման: Այս խաչերի ներքե
կարգացուած է, կանոնաւոր տառերով.

«Յէր Ած. ողորմեա Յովնանիսի: Մի այլ անդ՝ «Ճովանէսէ»:

Գարսպի հիւսիսային կիսաքանդ որմի նակատին գրուածում է
նոյնպէս անկանոն, բայց հին ժամանակի գործ. «Աս Քամարս որ
կամս առաջի որ. զննարանիս Այ. և սպասեմ զայլտեան Տն»:

Գարսպի արեւելեան որմի վերայ, ներսից, գրան ձախ կամ հա-
րաւային կողմում անկանոն՝

«Յէր Ած. ողորմէ Կրիգորս»:

Դրան բարձրում քանդակուած են 7 հաա խաչեր տարբեր նիւթ-
երով և նկարներով, ներսի խաչերի մի և կէս մեծաւթեամբ իւրաքան-
չիւրը: Նայն գրան հիւսիսային կամ ձախ կողմի վերայ՝ կարգացուած
է խաչոր տառերով՝

Ձ Ա Տ

Ա. Գարսպետի և ռ. Սարգսի միջև, Կեչրոք քաղաքում Նահա-
տակութեանների անիւնների հանդէպ, քնական ժայռի մէջ գտնուած է,
անհնարին զժողովութեամբ փորուած, հաշահաարկի մեծ հորը, ուր
1879 թ. մաքրելիս, յայտնուել են մարդկանց գանդեր և ոսկորներ,
որոնք ծածկուած են եղել քարերով անկանոն ու անկարգ զատա-
ւորութեամբ, որ յայտնի ապացոյց է թէ՝ սրանից դարեւ առաջ Բոժ-
կունից ուխտի՝ զույգ հէնց վերջին աներման ժամանակ՝ միարանու-
թիւնը թշնամիներից զլիաառուած և այդ հորում ցաք ու ցրիւ լցուած
է եղել:

1860-ական թուականներին Կարսի վիճակի առաջնորդ՝ Տիմո-
թէոս նպիսիոպոս Սափրէլեանը Յոսմանեան օուլթանի յատուկ ֆէրմա-
նով ժամանում է այստեղ և իւր իսկ նեղերով ծածկում է ռ. Սար-

գիտ վանքի հիւսիսային անցքը, որ տեղական շիրդերը բացած են եղել, իսկական դուռը քարի ու հողի լիցքով ծածկուած և աներևութացած լինելու պատճառով, Այնուհետև վանքի պահպանութեան հաշատարութիւնը յանձնուած է Տիկոնու ծխատէր՝ Յովհաննէս Զաւանայ երկրցանցին, որի դասն չարչարանքով նորոգածներն ու շինածներն անընդհատ քայքայելիս են եղել նոյն կիսավայրենի շիրդերը:

Ա. Լուսաւորի վանքի շրջապատում, ընդարձակ տապանաքարի գերայ, որ դրուած է մեծ խաչարձանի առջև, և որի նմանը մինչ տեսնուած ենք հոսոստայ վանքում (ձորակի մէջ) Այնտ թաղաւոր անկանւոն փորագրութեամբ, կրում է իւր գերայ հետեւեալ, տեղ-տեղ փշրուած (մի տողն իսպառ եղծուած) բայց գեղեցիկ տապանագիրը՝

միբ..... քաջ և պատերազմող (ի) քարի ժամանակի

Փռեկցաւ 'ի Քո. որ է աւրհնեալ յաբաեանս ամէն:

Միարանութեան և ուխտաւորների համար նոր շինութիւնը ձգուած է 3 վանքերի արեւմտեան կողմում 7 առանկին սենեակներից բաղկացած, ընդարձակ պատշգամբով, Այդ շինութիւնը սկսուեց 1892 թ. և աւարտուեց 1893 թ. ամառը: 'Ի գէպ' խնամէր Յարութիւն և Յակոբ փորագւծանների ճիշն ու անդադրում աշխատութիւնը լցրել են ամբողջ ձորակը յարմարաւոր շինութիւններով, պարսէղներով ու ծառատաններով: Յարութիւն և Յակոբ փորագւծաններն ունից՝ կեանք և գոյութիւն ներընչեցին Խծկանից մեծատաններին:

Հանքային ջրերը՝ որ վանքի արդեանց զլիւսուր աղբիւր կարելի է համարել, երկու տեսակի են բաժանուած, մէկը՝ որ 1 1/2 գերասաչափ հեռու է վանքից, գէպի արեւմուտք, փքը ինչ տաք է, ծծմբա-կաթնային և կաշու հիւանդութեան եզտակար, միւսն՝ երկաթի, սառն. հալիս մի քարքնկէց հեռու վանքից, նոյնպէս գէպի արեւմուտք: Դրանք ծածկուած են փայտեղէն նեղ շրջապատով, գերջինի աւազանը հովա-Նաւորում է նաև դարաւոր՝ հաստաբուն ուռենիներիով: Այս երկու ջրերի տարածութեան մէջ տեղում կայ բաւական զօրեղ սեղթերի խոր, եզտակար խմելու կամ մարտդութեան համար:

Խծկանք կամ Խցկուեք անուը Է. Ալիւան ընդունում է՝ պատն միակեցածն բնակարանաց. իսկ ըստ տանկաց կամ տեղական ասմկաց վանքը կոչում է՝ մէշքիլիտա (Էնգափանք):

Հանաւայրեր երեւում են՝

Պօզոս՝ 1153 թ.

Յովհաննէս՝ 1911—23.

Պօզոս փորագւծաւ՝ 12..—1239.

Արաւ Նպիսկոպոս՝ 1238—40.

